

Jogelméleti Szemle 2022/4. szám

TARTALOM

Studia in Honorem András Karácsony. Főszerkesztői előszó 3

Tanulmányok

Cs. Kiss Lajos: Államelméleti alapkutatás – elméletalkotási stratégiák 5

Frivaldszky János: Személyes jellegű fésületlen természetjogias megfontolások Alaptörvényünkről és alkotmányosságunk állapotáról 17

Gyekiczky Tamás: Személyes adataink sorsa – Gondolatok a digitális tartalmakra és szolgáltatásokra, valamint az áruvásárlásra vonatkozó uniós irányelvek németországi végrehajtásáról 36

Hamza, Gábor: Entwicklung und Kodifikation des Privatrechts (Zivilrechts) in der Ukraine – historischer und rechtsvergleichender Überblick 47

Horkay Hörcher Ferenc: Gadamer arisztotelianus gyakorlati filozófiájáról 53

Laczó József: Szókratész pere a kitiltás jogintézménye horizontján 60

Mezey Barna: Történeti alkotmány és jogállamiság (Adalékok az 1869. évi igazságügyi reform történetéhez) 70

Molnár Attila Károly: Eötvös József államtudománya 77

Paczolay Péter: Machiavelli és Nietzsche 89

Pokol, Béla: Die Seinsschichten und die Fragen der Roboterethik 99

Pongrácz Alex: „Az örök harc földjét nem az Isten teremtette” – Gondolatok Babits Mihály disztópiájáról 117

Prugberger Tamás: Adalékok a jogforrástan és a jogforrásfogalom tágabb értelmezéséhez . 122

Szabodfalvi József: Gondolatok a jogállamról Magyarországon a második világháborút követően a „fordulat évéig” 129

Szabó Máté: Lukács György és a tanácsok demokráciája 1919-1968 139

Szabó Miklós: Demonstráció és argumentáció a jogban 147

Szigeti Péter: A társadalmi lét történetiségének alapvonásai 158

Szilágyi Péter: Alkotmányosság, alkotmánybírászkodás, alkotmányértelmezés az Európai Unió keretei és a globalizálódó kapitalizmus viszonyai között	167
Szmodis Jenő: A szuverenitás átértékelődése a menekültügy és migráció kontextusában	188
Takács Péter: A „modern állam” – Egy különös fogalom értelme és államelméleti kontextusa	196
Tóth J. Zoltán: A jog történetiségéről: Egy lehetséges elmélet körvonalai	237
Varga Csaba: Michel Villey és a jogfilozofálás csapdái.....	245
Visegrády, Antal – Aparicio, Zoltán Gergely: The “modernisation” of the Portuguese-Spanish-Berber-American legal culture in the 19 th and 20 th centuries and its current core values.....	257
Zsidai Ágnes: „Erőszak nélkül az erőszak ellen” (Mannheim Károly és Bibó István kordiagnózisához)	288

Horkay Hörcher Ferenc¹

Gadamer arisztotelianus gyakorlati filozófiájáról

A német társadalomfilozófiában oly irigylésre méltóan járatos Karácsony András emlékeztető módon emelte ki Gadamer *Igazság és módszer*ének egy fejezetcímét, amely így hangzik: A jogi hermeneutika példaszzerű jelentősége.² Karácsonynak az említett kiemeléssel az volt a célja, hogy a filozófiai hermeneutika és a jogi hermeneutika viszonyát járja körül. Hogy megmutassa, miben hasonlít egymásra és miben tér el egymástól ez a két értelmezési mód. Mindez számára a jogfilozófia felől volt fontos – ahogy egy másik írásában Gadamer és Betti összevetése is.³

A jelen írásban magam is ebből a gadameri fejezetcímből szeretnék kiindulni, de egy kicsit másfelé kanyarodnék. Számomra az lesz az érdekes, hogy a jogi értelmezés gadameri elemzése annak megmutatását célozza, hogy a jogász, elsősorban is a bíró egyéni mérlegelése – okossága (az, amit korai könyvemben prudentia iuris-ként azonosítottam be⁴) – a gyakorlati bölcsesség arisztotelészi kategóriájához, a fronésziszhez kapcsolódik. Amellett szeretnék érvelni, hogy habár a hermeneutika divatja mára elmúlt, Gadamer gondolkodásának arisztotelianus indíttatása továbbra is igencsak figyelemre méltó. Gadamer ugyanis az *Igazság és Módszer*ben 1960-ban, vagyis még a neoarisztotelianus hullám előtt képes volt filozófiailag elmélyült és meggyőző módon érvelni egy olyan arisztotelianus gyakorlati filozófia mellett, mely egyszerre tud érvényeset mondani a morális, a politikai, a jogi és az esztétikai kérdésekben hozott ítéleteinkkel kapcsolatban. Az alábbiakban az *Igazság és módszer* néhány olyan fontosabb aspektusát szeretném kiemelni és röviden jellemezni, amelyek egyenként is, de főleg együtt szemlélve, alátámasztják azt az állítást, hogy Gadamer filozófiai munkásságának egyik legfontosabb eredménye az arisztotelészi gyakorlati filozófia újragondolása. A jogi hermeneutikára fordított figyelme számomra ebben a tágabb keretben nyeri el értelmét.

Az alábbiakban tehát azt szeretném igazolni, hogy az *Igazság és módszer* ugyan magát filozófiai hermeneutikaként azonosítja (lásd a könyv alcímét), ám ezen túlmenően nagyon határozott célja az arisztotelianus gyakorlati filozófia perújrafelvétele. Gadamer erőfeszítésének az adja különös jelentőségét, hogy e vállalkozás még jóval az erényetika reneszánsza előtt zajlik, s leginkább talán két másik Heidegger-tanítvány, Hannah Arendt (1906-1975) és Leo Strauss (1899-1973) hasonló törekvéseivel mutat rokonságot. E filozófusok mindegyike bátran nyúlt vissza az antik filozófiai örökséghez, azon belül is a görög antikvitáshoz. Míg Gadamer és Arendt elsősorban Arisztotelész filozófiáját kívánta újragondolni, Strauss inkább tekinthető platonikus inspirációjú filozófusnak. A jelen dolgozatban nincs módunk hármójuk összehasonlító vizsgálatára, de nem szükséges túl nagy bátorság annak kimondásához, hogy a heideggeri hatás mindnyájuknak segített eljutni az „antik fordulatig”. Tudjuk, hogy amikor Gadamer első alkalommal hallgatott Heideggert, pont

¹ Egyetemi tanár, NKE Politika- és Államelméleti Kutatóintézet.

² Karácsony András: Megjegyzések a jogi hermeneutikáról = Uő., *Jogfilozófia és társadalomelmélet*, Bp., Pallas Stúdió-Attraktor, 2000. 99-126. Gadamer hivatkozott fejezetcíme az *Igazság és módszer* című könyvében található. E utóbbit a következő kiadás alapján fogom idézni: Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer*. Egy filozófiai hermeneutika vázlat. Fordította: Bonyhai Gábor, Gondolat, Budapest, 1984. A magyarra fordított könyvnek van már egy második, javított kiadása is, melyet az Osiris Kiadó adott ki, 2003-ban.

³ Karácsony András: Gadamer és Betti vitája a jogi értelmezéstanról, *Jogelméleti Szemle* 2000/2. Budapest: ELTE ÁJK. Ld. <http://jesz.ajk.elte.hu/karacs2.html>

⁴ Ferenc Hörcher: *Prudentia Iuris. Towards a Pragmatic Theory of Natural Law*, Akadémiai Publishing House, Budapest, 2000.

Arisztotelész Nikomakhoszi etikájának 6. könyvéről volt szó.⁵ Ennek az első benyomásnak a hatása, úgy tűnik, maradandónak bizonyult, és meghatározta a fő művet is.

Nézzük tehát, hol érhető tetten Gadamer arisztotelianus gyakorlati filozófiája az Igazság és módszerben.⁶ Természetesen a legkézenfekvőbb az lenne, hogy ha rögtön azzal a fejezettel foglalkoznánk, amely konkrétan is Arisztotelészről szól, s amelynek címe: Arisztotelész hermeneutikai aktualitása. Ráadásul ez a fejezet pont A jogi hermeneutika példaszzerű jelentősége című fejezet előtt áll, ami már szerkezetileg is megmutatja, hogy Gadamer tárgyalásában a két téma, Arisztotelész és a jogi hermeneutika összefügg. Ám mi most még sem így fogunk eljárni, hanem a híres humanista vezérfogalmakkal kezdünk, amelyek nem véletlenül állnak a kötet legelején.

Olvasatomban a négy fogalom – képzés (*Bildung*), *sensus communis*, ítélőerő (*Urteilkraft*) és ízlés (*Geschmack*) – Gadamer történetében szorosan összekapcsolódik egymással és együtt nem kevesebb a feladatuk, mint hogy visszavezessék az olvasót ahhoz a beszéd- és gondolkodásformához, valamint életfelfogáshoz, ami a klasszikus görög filozófiára, így például Arisztotelészre, de bizonyos fokig az antik rómaiakra is jellemző, jelesül például Ciceróra. A fejezet egésze, amelyben ezek a humanista vezérfogalmak előkerülnek, azt a címet viseli, hogy „Az esztétikai dimenzió túllépése”. Nyilvánvalóan arról az esztétika fogalomról van szó, amely Kant hatására alakul ki a klasszikus német filozófiában, lényegében a 19. század első harmadában, s amelyben az esztétikai érték önállósul, függetlenné válik attól a politikai-társadalmi-kulturális gyakorlattól, amelynek egyébként része. Gadamer célja annak a fejlődésnek a rekonstruálása, amely elvezet az autonómmá váló esztétika-fogalomhoz, lényegében az „esztétikai” önállósulásának pontjáig. Tehát a fogalmi híd, amelyen visszavezet bennünket Gadamer, a német klasszikus filozófiát köti össze az antikvitással, s a négy humanista vezérfogalom a négy pillére.

Gadamer kiindulópontja a képzés.⁷ Az érdeklő, hogy a humán tudományok (ő szellemtudományoknak nevezi ezeket) milyen hatással vannak művelőire, a kultúrát „fogyasztó” vagy alkotó egyénre.⁸ Miként alakítja át a kultúra a jellemet? Első állítása nem meglepő: épp a kultúrával való találkozás és annak intenzív művelése révén válik az ember szellemi lényé. Másfelől ugyanez az intenzív kulturális tevékenység egyben csiszolja az egyén ízlését is, s kialakít benne egy olyan finom érzéket, amelyet tapintatként (*Takt*) emleget Gadamer. „Tapintaton egy meghatározott érzékenységet és érzékelési képességet értünk az olyan szituációk és a bennük való viselkedés iránt, amelyekre nézve nem rendelkezünk általános elvekből eredő tudással. Ezért a tapintathoz lényegileg hozzátartozik a ki-nem-mondottság és a kimondhatatlanság.”⁹ A kultúra tehát közvetlenül visszahat a viselkedésre és hétköznapi magatartásra, mégpedig a jellem olyan dimenzióira is, amelyek, szemben az intellektus működésével, reflektálatlanok. A humán tudományos képzés célja nem is elsősorban a (lexikális, de legalábbis adatszzerű) tudás gyarapítása, hanem az ízlés csiszoltabbá tétele, s ezáltal valamifajta érzelmi-viselkedésszerű kifinomultság elsajátítása. Közel áll e tapintat az

⁵ Lengyel Zsuzsanna Mariann: A polisz Gadamer gyakorlati filozófiájában, In: Laczkó, Sándor (szerk.) A polisz, Pro Philosophia Szegedi Alapítvány; Státus Kiadó; Magyar Filozófiai Társaság (2019) pp. 181-193. Lengyel Zsuzsanna mellett többek között Fehér M. István és Loboczky János nevét érdemes kiemelni azok közül, akik idehaza behatóan foglalkoztak Gadamerrel, és a gyakorlati filozófiai vonatkozásokra koncentrálnak.

⁶ A témáról lásd még: Carlo DaVía: The role of Aristotle in Gadamer's work, in: The Gadamerian Mind, ed. Ted George and Gen-Jan van der Heiden, Routledge, 2021., New York: pp. 207-220. valamint: Bacsó Béla: Hans-Georg Gadamer Arisztotelész-olvasata, Jelenkor, 2008, 51. évfolyam, 9. szám, 958-964.

⁷ A témáról részletesebben: Fehér M. István: „A Bildung mint humanista vezérfogalom Hans-Georg Gadamer Igazság és módszerében”: In: Schwendtner, Tibor; Schaffhauser, Franz (szerk.) Bildung: Neveléstudományi és filozófiai megközelítések, Budapest, Magyarország: L'Harmattan Kiadó (2020) 184 p. pp. 185-202.

⁸ A vezérfogalmak közvetlenül abba a fejezetbe ágyazódnak bele, amelynek címe: A humanista hagyomány jelentősége a szellemtudományok számára.

⁹ IM, 35.

esztétikai és a történeti érzékhez is. Egyben pedig mértéktartásra nevel és a magatartásunkban megnyilvánuló helyes arányok ismeretére. Ez a fajta társas tapintat (lényegében rokonszenv vagy szimpátia) ébreszti rá az embert, hogy a jellem és a szellem fejlődése egyben a másokkal való közösségére is felhívja az egyént, ahogy ezt a közös érzék fogalma jelzi. A *sensus communis* Gadamer értelmezésében közös érzék, amely lehetővé teszi, hogy a másik szemével lássuk a világot.¹⁰ De Gadamer itt is hangsúlyozza az érzéki jelleget: a szófia elvont tudásával szemben fronetikus tudásról, gyakorlati bölcsességről beszél a szerző. Példaként a római jogot említi: szerinte a római jogra jellemző „jogi művészet és jogi gyakorlat” nem elvont tudóskodás volt, hanem gyakorlati döntéshozatal „mely nem annyira a szofia teoretikus eszményének, mint inkább a fronészisz gyakorlati ideáljának felel meg.”¹¹

Az logikus, hogy a jogban inkább kifinomult ítéletalkotó képességre van szükség, nem elvont, univerzális érvényű tudásra – hiszen épp az adott esetre vonatkozó ítélet megalkotása a feladata a bírónak. Az már Gadamer érdeme, hogy megtalálja a judícium fogalmát az ítéelőerő, sőt az ízlés fogalmában is. Tehát, hogy összekapcsolja a gyakorlati tudásformákat, a jogi és az esztétikai döntést. Pontosabban: megmutatja, hogy a gyakorlati bölcsesség nem csak jogi és politikai kérdések eldöntése során játszik szerepet, hanem az esztétikai ítéletalkotásban is. Sőt, épp azt kifogásolja, hogy a judícium fogalma egy „esztétika fordulat” áldozata lesz, vagyis depolitizálódik, és a társadalmi szintű kérdésektől is eltávolodik. Ezt a változást, az esztétikai ítéletalkotás leválását a gyakorlati bölcsesség másfajta megnyilvánulási formáitól Gadamer úgy teszi kritika tárgyává, hogy az ítéelőerő fogalma után közvetlenül az ízlésről beszél.

Az ízlés eredetileg magába foglalta a gyakorlati ítéletalkotás teljes spektrumát. A felvilágosodás korában jelentkező depolitizálódási folyamat azonban magát az ízlés fogalmát is letisztítja, homogenizálja. Ez viszont kifejezetten sajnálatos Gadamer szerint, hiszen „az ízlés fogalma eredetileg inkább morális, nem pedig esztétikai fogalom volt”.¹² A depolitizálódással együttjár a demoralizálódás is, a jelek szerint. A *sensus communis*-szal kapcsolatban Gadamer Giambattista Vico-ra utal, s azt is kimutatja, hogy Vico csakugyan a rómaiak utóda, ebben a kérdésben is. Az ízléssel kapcsolatban pedig Gadamer embere Baltasar Gracián lesz. A sokáig jezsuita Graciánt a reneszánsz diplomatához, Baldassare Castiglionéhoz hasonlítva határozza meg, s a fontos számára az, hogy Graciánnál az ember az ízlés (*gusto*) segítségével még meg tudja ítélni „a társadalom összes dolgait”.¹³ E készség szinten elsajátított dönteni tudás olyannyira elnyeri Gadamer tetszését, hogy egyenesen „a kultúrtársadalom ideálját” tulajdonítja Graciánnak. Ez a kultúra azonban nem áll szemben a természettel, hanem azzal összhangban működik. Gadamer felidézi az illő fogalmát is, amelynek segítségével az ízlés úgy ítéli meg az egyest, hogy az egészre is tekintettel van, tehát nem enged a relativizálásnak.¹⁴ Ám ez a gyakorlatias tudásforma sem vindikálja magának a tökéletes megértést. Épp ellenkezőleg, fontos jellemzője annak belátása, hogy nincsenek végleges válaszai, hogy nem tudja a dolgot a maga teljességében megragadni: „az erkölcs fogalmai sincsenek soha egészként adva vagy normatíve egyértelműen meghatározva.”¹⁵ És itt ismét szembekerülünk a jog problémájával. Mert a jogász munkára is igaz lesz ez a gyakorlatias beállítottság, s ebből kifolyólag viszont a szükségszerűen tökéletlen, legfeljebb az adott helyzetben a lehető legjobb megoldás keresése: „a jog és az erkölcs szabályai úgy visznek rendet az életbe, hogy ez a rendezés sohasem teljes, és mindig produktív kiegészítésre szorul. Szükség van az ítéelőerőre, hogy a konkrét eseteket

¹⁰ A *sensus communis*ről részletesebben: Fehér M. István: Gadamer *sensus communis*-felfogása. Kitekintéssel a filozófiatörténeti és a német filozófiai hagyományra, Magyar Filozófiai Szemle, 64 (3). 2020., pp. 86-116. A Magyar Filozófiai Szemle Mester Béla-szerkesztette *Sensus communis* számába én magam is írtam: Hörcher Ferenc: A józan ész szava a konzervatív gondolkodásban. Filozófiai esszé, 64 (3). 2020., 117-134.

¹¹ IM, 37.

¹² IM, 47.

¹³ IM, 48.

¹⁴ IM, 49-50.

¹⁵ IM, 50.

helyesen becsüljük fel.”¹⁶ A baj az, hogy Kanttal ez az eszmetörténeti korszak véget ér, a dolgok megítélésének ilyen gyakorlatias szemlélete elvész. Helyén a transzcendentális szándék jelenik meg, amelynek a szép és a fenséges megítélésében lehet csak szerepe, s Kant „az ízlés általánosabb tapasztalatfogalmát és az esztétikai ítélőerőnek a jog és az erkölcs területén játszott szerepét kiutasította a filozófia centrumából.”¹⁷

Márpedig Gadamer épp e kanti kiutasítást szeretné revízió alá venni, s az általa hermeneutikának nevezett, valójában e mellett gyakorlati filozófiát is művelő stúdium arra törekszik, hogy megmutassa, milyen fontos szerepet játszik hétköznapi életünk színterein: politikában, morálban, jogban és az esztétikában ez a gyakorlatias, érzék-szerűen működő ítélőképesség. S ehhez nyújt számára nélkülözhetetlen segítséget Arisztotelész; vagy úgyis mondhatjuk, hogy épp ezt tanulja a (többek közt Heidegger által is értelmezett) Arisztotelésztől.

Amikor azonban Arisztotelészre támaszkodik, vagyis amikor a hagyományra és az autoritás elvére támaszkodik, akkor maga is valami olyasmit tesz, amit a modernitás, a romantika zsenieszméjére építve, már nem tart legitimnek a szellemtudományokban. Ezért mielőtt rátérnénk Gadamernek az Arisztotelészre és a jogi hermeneutikára vonatkozó megjegyzéseire, ki kell még térnünk röviden az autoritás és a hagyomány fogalmáról adott elemzésére is.¹⁸

Van abban valami provokatív, ahogy Gadamer egy fejezetbe tömörítve, együtt tárgyalja az autoritás és a hagyomány fogalmát. Ezek ugyanis nyilvánvalóan a konzervatív gondolkodásmód kulcsfogalmai, eszmei támasztékai.¹⁹ Ahogy a liberálisok számára a szabadság, a szocialisták számára az egyenlőség, úgy kiemelt szerepet játszik a konzervatív gondolkodásmódban a hagyomány. Ráadásul Gadamer egy harmadik fogalmat is felhoz, az előítélet fogalmát. Mint írja: „Az előítélet fogalmának elvi rehabilitására van szükség, s el kell ismerni, hogy vannak legitim előítéletek, ha nem akarjuk tagadni az ember véges-történeti létmódját.”²⁰ Az előítéletet Gadamer nem az irracionális előtti behódolás gesztusával akarja revízió tárgyává tenni, hanem úgy érvel, hogy a saját határait belátó ész racionális döntése, hogy bizonyos dolgokban elismeri a saját észhasználatán kívüli autoritást is.²¹ Gadamer a racionális autoritás-elfogadás eseteként a nevelő, az előljáró és a szakértő példáját hozza. Nyilvánvaló ezekben az esetekben, hogy racionális az autoritásuk elfogadása. Mi több, önsorsrontó lenne, ha ezekkel szemben kizárólag saját észhasználatunkra hagyatkoznánk.

Hasonló a helyzet a morál és a jog világában: itt is kívülről, ha tetszik, egy külső autoritástól kapjuk az eligazítást, mégsem tűnik ez a helyzet irracionálisnak. Még akkor sem, ha a szóban forgó szabályoknak a megalkotásában nem is vettünk részt. Gadamer a romantika felvilágosodás-kritikájához köti annak a belátásnak a megfogalmazását, hogy „az észkokon kívül a hagyománynak is megvan a maga joga, s nagymértékben meghatározza intézményeinket és viselkedésünket.”²² A hagyomány éppúgy nem áll szükségszerű ellentétben a szabad észhasználattal, mint az autoritás. Ám szemben az előbbivel, a hagyomány rászorul közvetlen támogatásunkra is. Mint a szabadság és a történelem mozzanata, „igenlésre, megértésre és ápolásra szorul”.²³ A hagyomány ápolásának racionalitása mellett érvelve Gadamer a megőrzés mellett hoz fel érveket. Szerinte még forradalmilag változó korokban is racionális a dolgok java

¹⁶ IM, 50.

¹⁷ IM, 51.

¹⁸ A témáról részletesebben írok a Fehér M. István emlékkötetben hamarosan megjelenő tanulmányomban.

¹⁹ A hagyomány fogalmára vonatkozólag lásd: Ferenc Hörcher: *A Political Philosophy of Conservatism. Prudence, Moderation and Tradition*, Bloomsbury Academic, London, 2021.

²⁰ IM, 198.

²¹ A témáról lásd még: Olay, Csaba: *Előítélet, előfeltevés és tradíció hermeneutikai nézőpontból*. Magyar Filozófiai Szemle, 61 (1). 2017., pp. 29-49.

²² IM, 201.

²³ IM, 201.

részét megőrizni. A régi ugyanis a sikeres átalakulásban „új érvényegységgel egyesül az újjal”.²⁴

Ebben az érvelésben, amelynek lényege, hogy egy ökonomikusabb viszonyt ajánl a múlthoz és a rajtuk kívül álló értelemforrásokhoz, így az autoritáshoz és a hagyományhoz is, Gadamer a felvilágosodást éppúgy kritizálja, mint a romantikát. Az egyiket a hagyományok elvetése, a másikat az önmagától tenyésző hagyományok kultusza miatt. Ideáltípusként az antikvitas gondolkodását állítja elénk: „Az antik etika egyenesen felülmúlja az újkori erkölcsfilozófiát azáltal, hogy a hagyomány nélkülözhetlenségét figyelembe véve alapozza meg az etika átmenetét a „politikába”.²⁵ Ennek a hagyomány-elvű antik etikának a mintájára körvonalazza a saját jogi hermeneutikáját Gadamer. Állításunk igazolására vessük tekintetünket az Arisztotelészről szóló fejezetre, s utána lássuk, miről szól a jogi hermeneutikai gondolatmenet. Azt remélem, hogy e két egymást követő elemzésből ki fog derülni a két téma kezelése közötti összefüggés.

Először is egy bátor állítás: Gadamer szerint Arisztotelész gyakorlati filozófiája leválik a metafizikáról. Ezzel az athéni filozófus „az etikának mint a metafizikával szemben önálló diszciplinának a megalapítójává válik.”²⁶ Arisztotelész szerint a gyakorlati diszciplinákban (így az etikában, a politikában, a jogban és a gazdaságban) tudásunk bizonytalan, mert arra vonatkozik, ami másképp is lehet. Emellett ez a tudás nem önmagáért van, hanem azért, hogy cselekvésre ösztökéljen: a tudás épp a cselekvésben érhető tetten. Arisztotelész például a politikában való cselekvést a politika művészeteként (mesterség, ars) érti, és elvárása az, hogy „mindenki, aki politikával foglalkozik, tehát minden polgár” legyen járatos ilyen gyakorlati, kézműves értelemben a politika világában. Ám ez a gyakorlatias tudás nem keverendő össze a technikai értelemben vett tudással. Inkább valamifajta ön-tudás, illetve önmagáért/önmagáról való tudás ez, nem elméleti tudás.

Az átláthatóság érdekében Gadamer odáig megy, hogy hajlandó néhány pontban összefoglalni a fronetikus tudást, amely az embert eligazítja a gyakorlati döntések labirintusában. Pontjai (persze megengedhetetlenül leegyszerűsítve őket) a következők:

1. Az erkölcsi tudás nem tanulható és nem felejthető.
2. Az erkölcsi tudás, mivel nem tökéletes, s a helyes élet egészére vonatkozik, mindig szükségessé teszi a tanácskozást önmagunkkal (*euboulia*).
3. A higgadt megfontolás (*fronészisz*) mint az erkölcsi tudás erénye a megértéssel (*szünészisz*) is kapcsolatos. A másik megértése a másikkal való tanácskozás, szükséges hozzá a belátás (*gnómé*), egyfajta méltányosság és az elnézés (*szüingnómé*) képessége.

Arisztotelész szerint az, aki gyakorlati bölcsességgel büszkélkedhet, olyanfajta tudással rendelkezik, amely sok tekintetben a művészi kreativitásra hasonlít. Hasonló „megérzésre”, nem reflektált döntési képességre épül. S épp erre van szükség a politikában és a jogban is.

Most végre rátérhetünk a jogi hermeneutika példaszzerű jelentőségére vonatkozó gadameri okfejtésre. A fentiekben nem sok szó esett magáról a hermeneutikáról. Azért nem, mert számunkra most nem olyan fontos. Ám a biztonság kedvéért mondjuk ki: a hermeneutika Gadamer értelmezésében a megértés egy olyan általános elmélete, amely az emberek egymás közötti megértésének lényegében minden dimenziójára alkalmazható.²⁷ Tudjuk, az irodalom, a teológia és a jog azok a kiemelt területek, ahol a szövegértelmezés hagyományosan szükségesnek tűnik. Ám Gadamer igazi felismerése, hogy ugyanaz a hermeneutikai megértés-elmélet tulajdonképpen minden interperszonális, humán megértési feladat során alkalmazható. Számunkra perdöntő jelentősége van egy általa szóvá tett különbségnek. Annak a

²⁴ IM, 201.

²⁵ IM, 201.

²⁶ IM, 221.

²⁷ A hermeneutikáról általában: Fehér M. István: Filozófia, történet, értelmezés. Hermeneutikai tanulmányok (2000-2020), I-IV., L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2020.

különbségnek, ami a jogász és a jogtörténész között áll fenn. Gadamer a kétféle értelmezési pozíció közötti különbség megmutatása során egyfelől Savignyra és Schleiermachersra utal, akik lehetségesnek tartották a törvény történeti bemutatását úgy is, ha figyelmen kívül hagyjuk annak az egykori és jelenlegi jogi értelme közötti különbséget. Gadamer ezzel szemben rámutat: már a jogtörténész sem tudja a megismerendő történeti forrást, egy adott törvényt úgy értelmezni, hogy valahogy közvetlenül hozzáférne eredeti jelentéséhez. Számára már mindig csak a törvény jelen felőli értelmezése lehetséges, tehát a jelenlegi jogi kultúra felől tud rátekinteni tárgyára: „A múltat minden esetben a jelennel való kontinuitásában látjuk”.²⁸

Itt a főszövegben Gadamer Ernst Forsthoffra hivatkozik, de lábjegyzetben Betti neve is előkerül.²⁹ Forsthoffnak azt a gondolatát idézi meg, amely elválasztja egymástól „a törvény eredeti értelemtartalmát”-t és „a jogi gyakorlatban alkalmazott értéktartalmát”-t.³⁰ Bettit pedig azzal kapcsolatban idézi, hogy a gyakorló jogász feladata (szemben a jogtörténészével), hogy „biztosítsa a jog kontinuitásként való továbbélését, s megőrizze a jog eszméjének a hagyományát.”³¹ A jogász tehát szükségszerűen szintén benne áll a hagyományban, mi több, tevékenységének fontos eleme, hogy felfedje azokat az összefüggéseket, melyek saját korához kötnek egy múltban született normát.

Különösen a bíróra vonatkozik ez a múlttal kapcsolatos aktív, teremtő módon megőrző viszony. Amikor egy régen megszületett, de ma is érvényes jogi norma alapján ítél meg egy aktuális ügyet, akkor a bíró feladata az, hogy „a hagyományozott törvényt a jelen szükségleteihez” igazítsa.³² E feladat nehézségét az adja, hogy az ítéletnek egy konkrét helyzetet kell megoldania, mely ízig-vérig a mai világ része, de úgy, hogy a jogi kontinuitás révén „hű” maradjon a törvény eredeti értelméhez. Ráadásul e kreatív értelmezési művelet során értelmezése nem válhat önkényessé. E tekintetben pedig az lehet segítségére, hogy a bírói ítéletek hosszú folyamata is rendelkezésére áll, hogy eligazítsa a múlt és jelen közt lezajlott változások tendenciáival kapcsolatban.

A bíró feladata az applikáció: az általános norma alkalmazása a konkrét helyzetre. De hiszen ugyanerre van szükség egy erkölcsi dilemma megoldásakor, vagy egy ízlésítélet meghozatalakor is. A bírói önkényt a mérlegelés intézményesített kontrollja zárja ki. A bíró az igazságosság érvényre juttatását tekinti céljának, s e feladat végrehajtása során alkalmazza (adaptálja) a normát az adott tényállásra, úgy, hogy igazodik a norma egykori értelméhez, a konkrét helyzet részleteire is figyelemmel van, és tanulmányozza a joggyakorlatot. De meg kell legyen benne az az alázat is, amely ahhoz szükséges, hogy a hagyomány, tehát a múltból a jelenig vezető folyamat letéteményesévé teszi. E tekintetben nincs szabadsága az értelmezésnek. A jogászt ugyanúgy „meghatározza” az adott norma értelmezésével kapcsolatos joggyakorlat, ahogy a teológus mondandóját is meghatározza a Biblia tényleges üzenete és az azzal kapcsolatos értelmezések hagyománya. Ám ahogy a Biblia üzenete sem tud megszólalni a teológus értelmező munkája révén, amellyel a hívők jelenlegi közössége számára érthetővé teszi a bibliai üzenet értelmét, ugyanúgy, a jog érvényre juttatása egy konkrét esetben is feltételezi, hogy egy bíró (vagy bírói tanács) személyesen végezze el a mérlegelés műveletét, figyelembe véve a körülményeket, a vonatkozó jogi norma tartalmát, de egyben elvégezve azt a mérlegelést is, amely ez utóbbit a helyzetre szabja.

Összefoglalólag: szempontunkból, vagyis az arisztotelianus gyakorlati filozófiai hagyomány szempontjából Gadamer hermeneutikájának legfontosabb eleme, hogy a jogász

²⁸ IM, 230.

²⁹ Ernst Forsthoff német jogteoretikus, akit ugyan joggal támadtak a nácihoz fűződő viszonya miatt, ám kora jogi gondolkodására nagy hatással volt. Emilio Betti olasz jogász, római jogász, akinek viszont a fasisztákkal volt kapcsolata. A hermeneutika egyik meghatározó alakja.

³⁰ IM, 230.

³¹ IM, 230-231.

³² IM, 231.

döntés, ahogy a politikai vagy a morális döntés sem, nem hagyja érintetlenül a világot. E tekintetben Arisztotelész gyakorlati szillogizmusára támaszkodik: annak sem egy elvont következtetés a vége, hanem egy olyan következtetés, amely cselekvésre vezet. A jogász nem a megértés kedvéért akarja megérteni a jogi normát, hanem hogy általa megoldást találjon egy konkrétan adott jogvitára. A teológus nem a megértés kedvéért akarja megérteni az isteni parancsolatot, hanem azért, hogy az őt hallgató/ismerő híveket az igaz útra vezesse. És tulajdonképp valami hasonló a helyzet a műalkotás esetén is: a megértés bizonyos értelemben több, mint a műalkotás rekonstrukciója: végső soron segíti a befogadót a világ rendjének megértésében. „A filológus úgyszólván továbbszövi az eredet és a hagyomány nagy szövetét, mely valamennyiünket hordoz.”³³

Az applikációnak van még két további arisztotelélianus összetevője Gadamernél. Egyrészt az alkalmazásnak megvan az eseményjellege – amelyben tehát a megértő-értelmező magát is színre viszi, kockáztat és felelősséget vállal. Ebben az értelemben a jogász nem egy kívülálló, aki egy semleges, külső nézőpontból beszél, mint a természettudós, hanem maga is részese annak a hagyománytörténésnek, amely ítéletének közvetlen környezetét alkotja.

Másrészt az alkalmazás nem egy egyébként valahol már létező univerzális igazságnak az utólagos megértése, majd egy adott helyzetre való alkalmazása. Épp ellenkezőleg, a megérteni szándékozott nagyobb egész megértéséhez csakis a rész, a konkrét ügy megoldásán keresztül vezet az út. Továbbá: a jogi, teológiai, irodalmi megértés nem valamilyen elvont logikai séma, előre megadható algoritmus megtalálása, vagy a tiszta értelem által végrehajtott művelet. Sokkal inkább egy olyan, a gyakorlati okosság vezérelte tevékenység, amely inkább hasonlít az ízeleléshez és érzékeléshez. Fontos része az emlékezet, a képzelet, vagy inkább a másik helyzetébe való behelyezkedés, a mérlegelés és a döntéshozatal. Végül: az emberi dolgok megértése soha nem igényelheti magának a teljes és tökéletes megértés fokát, s érvénye is az adott helyzetre vonatkozik: az emberi viszonyok változásával az adott megértés keretrendszere is elmozdul, ezért újabb megértési művelet nélkül a korábbi megértés eredménye is érvényét veszti.

---

³³ IM, 238.